

»VTI VISHI KAKOR TA ODSGORAJ...«

Zmaga Kumer

S takim ali podobnim navodilom so si pomagali mnogi prireditelji zgodnjih slovenskih pesmaric — začeni s protestanti — kadar niso mogli opremiti besedil z melodijami. To ni bila pomanjkljivost, ki bi bila značilna samo za naše kulturne razmere, ampak ustaljena praksa tistega časa. Pesemski letaki na primer, ki so v nemških deželah posebno v 18. stoletju na veliko izhajali, so praviloma vsebovali samo besedilo z morebitno pripombo »Im Ton...«. Čemu bi jih tudi obremenjevali z notami, ko pa občinstvo, ki so mu bili namenjeni, not ni poznalo. Avtorji so mislili, da je dovolj, če se sklicujejo na melodije znanih pesmi, pa si bo novo besedilo utrla pot v svet in letak bo dosegel svoj namen.

Imeli so prav, kajti okoristili so se s pojavom, ki je značilen za ljudsko pesem: melodijo ene pesmi je mogoče uporabiti za besedilo druge. Če je torej I. Grafenauer v svoji razpravi »Narodno pesništvo« (Narodopisje Slovencev II., Ljubljana 1952) začel opredeljevati pojem ljudske pesmi z ugotovitvijo »Narodna pesem je pesem, ki se poje; besedilo in napev sta v njej neločljivo združena«, je hotel samo reči, da ljudska pesem brez napeva ne more obstajati, ker pač besedilo ni namenjeno za recitiranje, ampak za petje.

Morda bo kdo dejal, da so to vsakdanje, znane stvari, ker mu bodo v mislih navadne, recimo ljubezenske, fantovske pesmi. Če bi pa slišal peti kakšno starinsko balado — tako o ojestrem meču, rdečih ranah in bridki smrti, torej pristno balado tudi z vidika šolske poetike — na »okroglo vižo« pa še s pripevom *tralala* ali kaj podobnega, bi bil vendarle presenečen. Spraševal bi se, ali je mar vseeno, po kakšni melodiji se neka pesem poje?

Poskusimo ob nekaj slovenskih primerih priti stvari do dna in najti zadovoljiv odgovor oziroma ustrezno razlago.

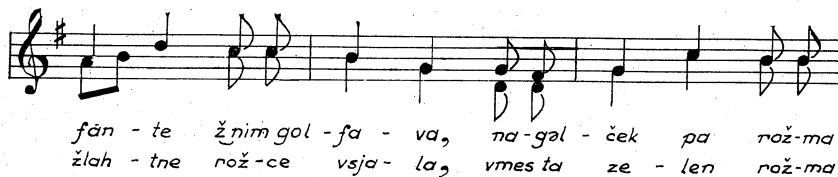
Po vsej Sloveniji je znana pesem, v kateri se dekle postavlja, da bo skopala vrtniček in vanj nasadila »nageljček in rožmarin« ter goljufala fante z njim. Pa jo fant zavrne, češ da naj se na to ne zanaša, ker ni »lepa niti zala« in da je povsod, koder je hodil, videl lepše, kot je ona.

V Srednji vasi pri Kamniku in v Metliki pojo to pesem na skoraj isti napev čeprav sta kraja daleč vsaksebi. Kakor je videti iz spodaj navedenih zapisov, so razlike malenkostne (navzgor obrnjeni notni vrstovi pomenijo gorenjsko varianto GNI 14.547,* zapis T. Maroltove, na-

I./A

En gon-tal - ček bom jest ko - pa-va, de bom
E - den vr - tec bom sko - pa-la, nanj vse

* Vse citirano gradivo je iz arhiva Glasbeno narodopisnega instituta v Ljubljani.



vzdol obrnjeni pa belokranjsko GNI 0 5465, zapis Al. Mihelčiča (prim. I/A). Na Notranjskem, v Begunjah pri Cerknici, pa je znan drugačen naprev (I/B) (GNI 0 6075, zapis M. Kabaj.):



V Mateni pri Igu na Dolenjskem je bila v zvezi z napevom I/A zapisana pesem o ptici, ki prenaša vojakovo pismo (*Ena ptička priletela, / vrh kasarne se je vsela...*), medtem ko so v Velki v Slovenskih goricah isto besedilo zapeli na melodijo I/B (gl. GNI 0 3862, zps. Fr. Kramar in GNI 0 1501, zps. G. Majcen).

Če bi se gornja ljubzenska pesem in ta vojaška začeli z istim verzom, s kakšnim tipičnim uvodnikom, kot je recimo *Leži, leži ravno polje*, ki mu lahko sledi karkoli, bi si zamenjavo melodij razlagali s pomoto zaradi asociacije: pevec je sicer hotel zapeti to pesem, pa mu je zaradi enakega začetka teksta prišla na misel melodija one (prim. II):



Le - ži, le - ži rav - no po - le, čez po-le



so oz - ke ste - ze.



Le - ži, le-ži rav-no po-lje, čez po-lje be - la



ce-sta gre, ob ce-sti li-pi-ca sto-ji, aj li-pa le - po ze-le-na.

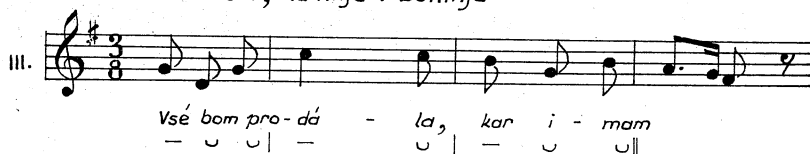
Prva melodija (GNI M 20.712) je iz Loke pri Mengšu in spada med variante legendarne pesmi o sv. Bernardu, ki ga od maše grede sreča Marija, druga (GNI O 2781) pa je Žirovnikov zapis iz Dravelj pri Ljubljani, varianta pesmi o ptičici, ki pride svarit dekleta pred fantovsko zapeljivostjo.

Po tem primeru bi kdo sklepal, da zadostuje za zamenjavo melodij tudi že nemuzikalen vzrok. Na videz pač, a v resnici ne gre brez nečesa, kar je z glasbeno platjo ljudske pesmi v tesni zvezi: besedili pesmi, ki se ji napev odvzame in tiste, ki se ji nadene, morata imeti enak metričen obrazec. Kar pogledjmo gornje primere! Pesem o gartelčku spada v metrično skupino 87, se pravi, da sta prva dva verza štirivrstične kitice v trohejskem osmercu, druga dva pa v trohejskem sedmercu. Enako strukturo ima vojaška, ki se poje na melodiji I/A, B navedene ljubezenske pesmi. Primera z začetkom *Leži, leži ravno polje* pa spadata v skupino trohejskega sedmerca z anakruzo.

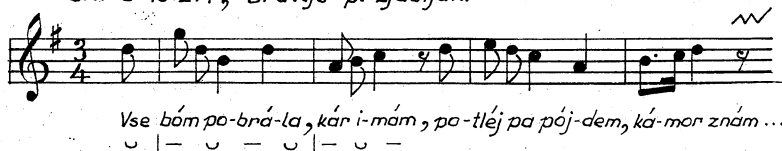
Metrični obrazec je v ljudski pesmi ne samo trdna opora besedilu, ampak tudi neomejeni gospodar besednega naglasa, ki se mora skoraj vedno umakniti metričnemu poudarku, pa čeprav zveni beseda poslej še tako nenavadno. Pevcem se zdi to popolnoma v redu — pesemsko besedilo ni vsakdanja proza! — in jih prav nič ne moti, če morajo peti npr. *Ne piskajte, ne vriskajte / kolé hiše Jelenčkine ali Srečala ga*

je *Márija*, / *Maríja*, *mat Ježísova*. Sicer smo pa gibljivosti naglasa vajeni tudi v vsakdanji govorici. Prav zaradi te značilnosti našega jezika moremo katerikrat besedilo iste pesmi obravnavati hkrati z vidika dveh različnih metričnih obrazcev, trohejskega sedmerca z anakruzo in trodelnega osmerca. Če npr. naglašamo *Ko bté čez Méngesť fúrali*, / *de ná bté vrískal in piskál* spadata verza med sedmerce, če postavimo naglas drugače *Kó bte čez Méngesť fúrali*, / *dé na bte vrískal in piskal*, dobimo trodelni osmerek — U U / — U / — U U. S tem pa je že dana možnost za spremembo muzikalnega ritma in hkrati za zamenjavo melodije, ne glede na to, da je sčasoma trodelni osmerek sam na sebi doživel razne spremembe oziroma, da so se iz njega po posebni zakonitosti razvili drugi obrazci. Za ponazoritev naj navedemo ljubezensko pesem o nezakonski materi, ki se hoče z otrokom umakniti v samoto (prim. III).

GNI M 22.397, *Kamnje v Bohinju*



GNI O 10.214, *Dravljé p. Ljubljani*



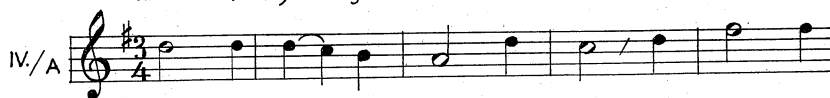
Na vprašanje, kje so pesem slišali, včasih pevci odgovorijo, da je besedilo zložil ta in ta, napev pa da so sami dodali, takega, da se je prilegal, navadno od kakšne druge pesmi. Če bi jih še vprašali, po čem so poznali, kateri napev bo pravšen, bi najbrž ne znali odgovoriti, a po občutku zadenejo pravo: novo besedilo in stari napev morata imeti isti metrum. Za ritem ni take zadrege, ker si pomagajo bodisi z drobitvijo večjih ritmičnih vrednosti na manjše ali pa raztegnejo en zlog čez dve, redkeje tri vrednosti. To se pravi, da se po isti melodiji lahko poje pesmi z različnim številom zlogov v verzu, celo z različnim značajem stopic, le število poudarkov v verzu in v zvočni vrstici mora biti enako. Recimo: na melodijo v 3/4 ali 3/8 evetl. 6/8 taktu je mogoče peti besedilo v trohejskem sedmercu z anakruzo ali brez nje, kakor tudi v daktilskih merah iz trodelnega osmerca, ne glede na število nepoudarjenih zlogov,

če le poudarjenih ni več kakor štirje. Za melodije v 2/4, 4/4 ali v mešanih taktih veljajo spet druge zakonitosti. Razmerje metro-ritmične oblike verza do ritmične strukture melodije je stvar posebnega študija in se v okviru tega sestavka ne more spuščati vanj.

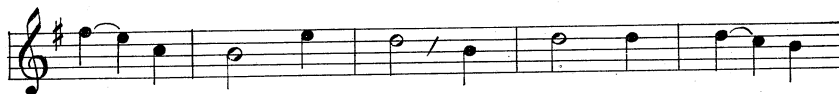
Če je torej s poudarki vse v redu, za prevzem melodije ni ovire. Obseg melostrofe je bolj postranskega pomena. Če je, denimo, melodija štiridelna, kitica besedila pa dvovrstična, si pevci pomagajo s ponovitvijo vsake kitice ali združijo dve kitici v eno. Včasih pomaga iz zadrege refren namesto četrtega verza. Kadar ima kitica obliko MNRN, torej refren za tretjo zvočno vrstico in ponovitev drugega verza za četrto, še celo ni težav. Včasih pa pevci že z drugo zvočno vrstico končajo melodijo, če hočejo ohraniti dvovrstičje v besedilu.

Tako se zgodi, da služi ena melodija za več pesmi, ne morda samo v istem kraju, ampak zdaj tu zdaj tam, danes v zvezi s staro pripovedno pesmijo, jutri ob varianti ljubezenske, drugič za zabavljico. Da bi bila stvar bolj nazorna, smo izbrali troje melodij in jim poiskali variante, pa se je pokazalo, kako se prepletajo sorodstvene vezi med pesmimi. Enkrat se ob isti melodiji srečajo najrazličnejša besedila, drugič nas preseneti število različnih melodij za isto besedilo (prim. IV).

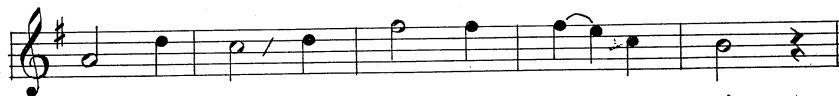
GNI O 54-64, Cerklje na Gor.



Be - la ce - sta vgl - je - na, sko - z ce - lo



vas na - prav - lje - na, sko - z ce - lo vas na -

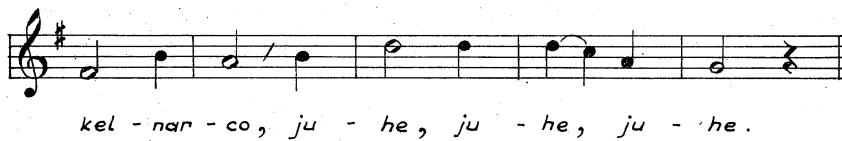


prav - lje - na, to me - ne ve - se - li.

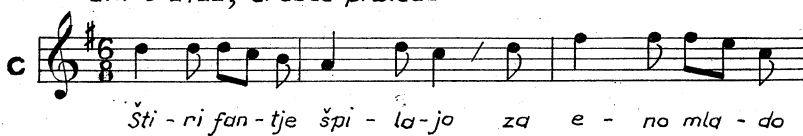
GNI O 1054, Vransko



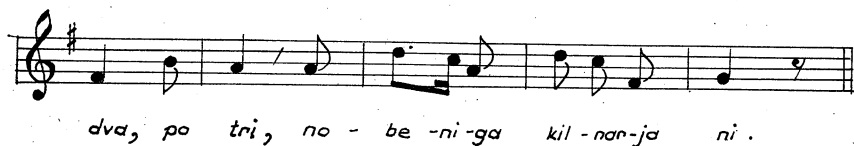
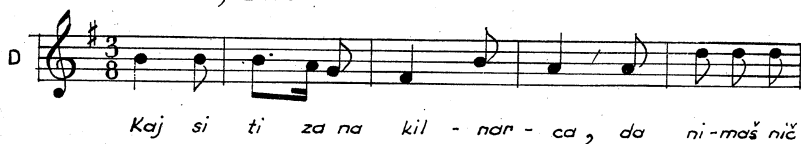
Štir - je fan - ti špi - la - jo za e - no



GNI O 2422, Grabče p. Bledu



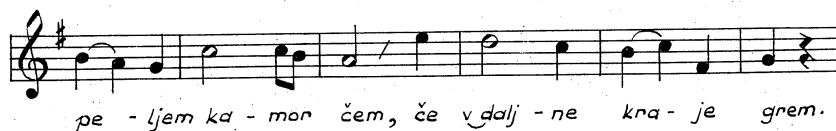
GNI O 3722, Luče



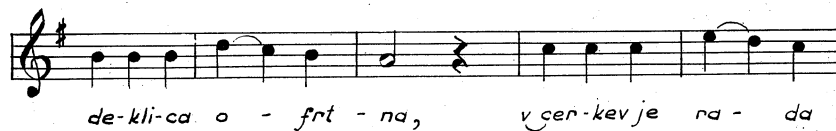
GNI M 20.701 Loka p. Mengšu



GNI O 1047, Vranksko



GNI O 2916, Podgradje p. Ljutomeru





Z vidika vsebine so med temi sedmimi primeri ena vojaška pesem o slovesu fantov od doma (IV/A), dva zapisa balade o ciganu, ki je snubil birtovo hčer, in sicer varianti z začetkom o štirih kvartopircih (IV/B, C), zabavljica kelnarici (IV/D), balada o usodnem srečanju vasovalca z mrtvaško kostjo (IV/E), fantovska o veseljaškem prekupcu (IV/F) in moralni eksempl o zakrknjeni grešnici (IV/G).

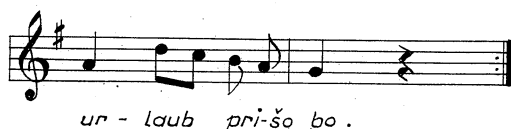
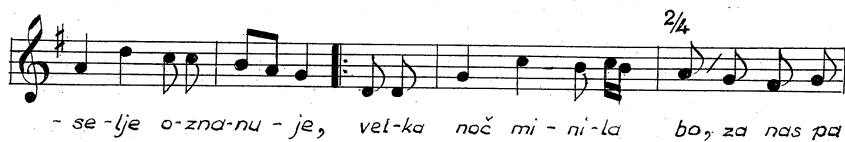
Tudi glede krajevne razširjenosti pesmi je preglednica zanimiva, saj so zastopani tako kraji s skrajnega vzhoda Štajerske in zahodnega roba Gorenjske, kot iz osrednje Slovenije.

Glede na obliko kitice imamo enkrat dvovrstičje z očitno skrajšano melodijo, sicer pa štirivrstično kitico, bodisi po navadni shemi MNOP ali z refrenom MNOR oziroma z refrenom in ponovitvijo drugega verza MNNR.

Metroritmično ustreza tej melodiji najbolj trohejski sedmerek brez anakruze, vendar prenese tudi daktilske stopice razvojnih oblik trodelnega osmerca.

Hkrati spet lahko opazimo znani pojav, da more nastopati kot vodilna melodija enako upravičeno tudi spremljajoči zgornji glas (»čez«) s kadenco na terci tonike (IV/A, C, E, G).

Naslednja preglednica obsega pet zapiskov (prim. V).



GNI O 1374, Hoče p. Mariboru

B

Vsa so - vraž - nost in ne - sne - ča, ki člo - ve - ka zc - pe

-lja, ta je me-ne za-pe-lja-la, da sem jez sol-dat o-stav.

GNI o 3862, Matena p. Igu

C  A - na pti-čka pr-le-te-la, na ka-san-na se je


vse-la o-na po-je, žvr-go-li, vse mla-de fan-te gor bu-di.

GNI 0 3863 Matena p. Igu.

D 
An pa - stir-čak vhi-ša pri - de in pa-zdra-vi sva-te

vse, pa vse sva-te an pa-zdra-vi, so-je ma-te - re pa ne.

GNI 0 3864 Matena p. Igu

E 

Vse je ve-se-lo, kar ži-vi, ma-je sn-ce pa van-dan

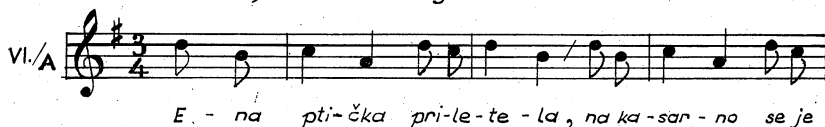
ni, mo-je sr-ce je na-nje-no, kne bo na-kul a-zdrav-lje-no.

Tu se nam odkrije zanimiv pojav, da je v istem kraju ista melodija (le malo variirana, seveda) lahko uporabljena za tri različne pesmi: v Mateni pri Igu pojo na skoraj enak napev vojaško pesem o ptički, ki prenaša pismo (V/C), balado o nevesti detomorilki (V/D) in ljubezensko o ranjenem srcu (V/E). Melodijo že poznamo: v Srednji vasi pri Kamniku in v Metliki pojo nanjo ljubezensko pesem o rožmarinu (gl. str. 75, I/A). Da je znana ne le na Gorenjskem, Dolenjskem in v Beli krajini, ampak tudi na Štajerskem, dokazujeta zapisa vojaških pesmi iz Zlatoličja (V/A) in Hoč (V/B).

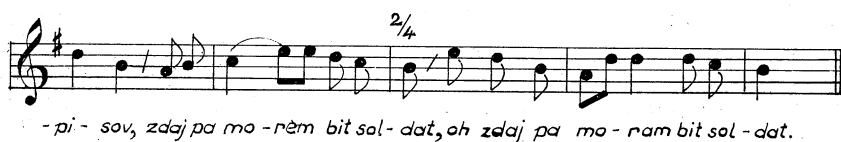
Ljubezenska o ranjenem srcu je tekstovna varianta pesmi o nezakonski materi, navedeni na str. 78. Prvotni metrični obrazec besedila, trodelni osmerek, izdaja samo še dolgi predtakt na začetku zvočnih vrstic, sicer pa se je pesem popolnoma prilagodila drugače ritmizirani melodiji v 3/4 taktu, za katero je značilno da na prehodu med 3. in 4. zvočno vrstico praviloma skrajša ritmično figuro (dve četrtniki in dve osminki v 3/4 taktu na štiri osminke v 2/4 taktu). Skrajšavo vsebujeta primera V/A in V/C, medtem ko je to mesto v V/B in V/D uskladenjeno z osnovnim ritmom melodije, V/E pa se ravna po svoje.

Omenili smo že, da ima pesem o ptički, ki prenaša pismo, še drugo melodijo, po kateri je v sorodu s pesmijo o rožmarinu (str. 2). Sorodnost pa se tu ne konča, ampak sega tudi na Gorenjsko in Dolenjsko (prim. VI).

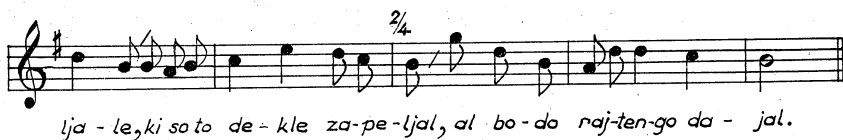
GNI O 1501, Velka v Slav. gor.



GNI O 6195, Kamnik.



GNI o 5113 Litija.



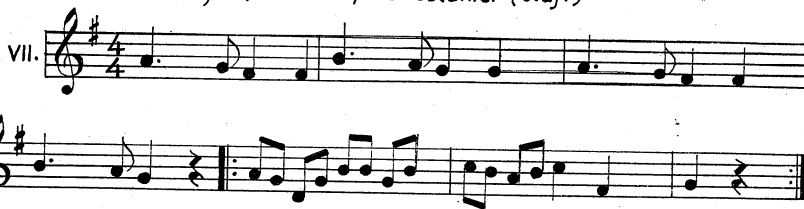
GNI o 2855 Šentvid n. Ljubljano



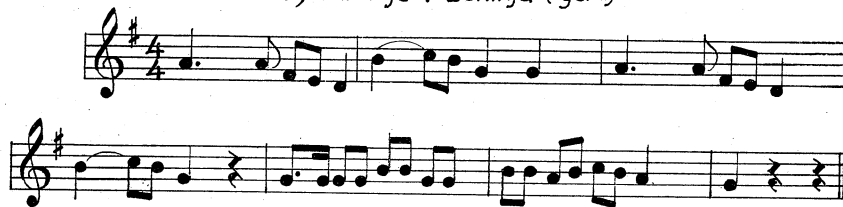
Če primerjamo zadnji dve skupini primerov med seboj, bomo takoj videli, da pripadajo vsi primeri istemu metroritmičnemu tipu, saj je tekst v vseh umerjen na distih 87 (8877 v štirivrstični kitici). Tudi skrajšava na prehodu med 3. in 4. zvočno vrstico se pojavlja v nekaterih variantah obeh melodij. Torej za zamenjavo melodij ni nobene ovire, prej nasprotno.

Ko tako ugotavljamo melodično sorodnost pesmi najrazličnejše vsebine, se nam utegne poroditi vprašanje: Ali za ljudsko pesem sploh še more veljati formula »vti vishi kakor...«? Saj ni videti, da bi kakšna pesem imela res svojo melodijo. Pač! Kljub temu, da so si mnoge, vsebinsko tuje pesmi melodično sorodne in da ima vsebinsko ista pesem v raznih krajih različno melodijo, pa vendar pri nadrobnem študiju melodične posameznih pesmi lahko vidimo, da se ena melodija pojavlja pogostejše kot druge, da je tako rekoč značilna za določeno pesem. Npr. balado o nevesti detomorilki, ki je ena najbolj razširjenih pri nas, najdemo najpogostejše v zvezi z napevom, ki smo ga imenovali kar »splošno-slovenski«, ker ga pojo prav po vseh pokrajinah, malo variiranega kajpak (gl. Z. Kumer, Balada o nevesti detomorilki. Ljubljana 1963 — SAZU, razr. II, Dela 17 — str. 49). Podobno nastopa novejša balada o Fekonji največkrat z melodijo, ki je enaka na Štajerskem, Dolenjskem ali drugod (prim. VII).

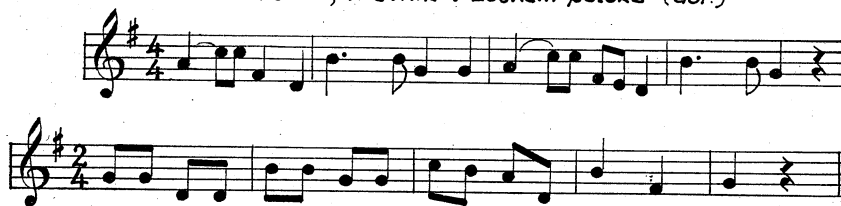
GNI o 715, Koprivnica p. Brestanici (štaj.)



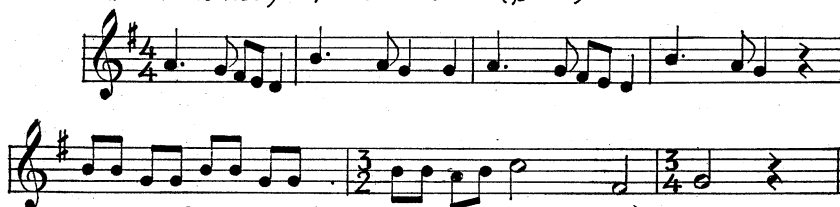
GNI M 22.426, Kamnje v Bohinju (gor.)



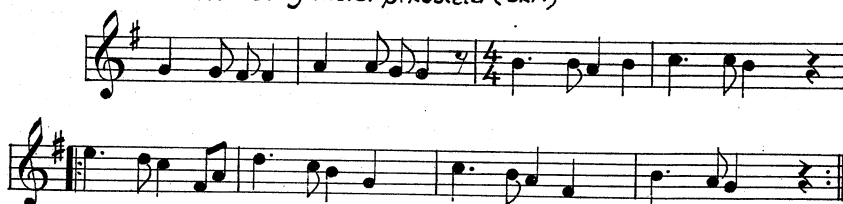
GNI M 20.485 &, Travniki v Loškem potoku (dol.)



GNI M 23.288, Kopriva na Krasu (prim.)



GNI M 24.051 Jakšiči p. Kostelu (bkr.)

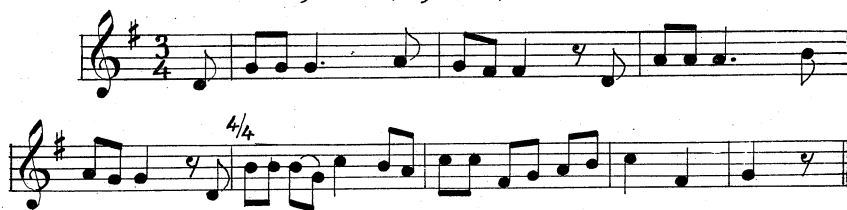


In še tretji zgled, legendarna pesem o Mariji in brodniku, ki je enako kot prejšnji dve, še danes živa in povsod po Slovenskem doma. Če na hitro pregledamo doslej zbrano gradivo o tej pesmi ali če vseppek poslušamo posnetke, se nam zdi, da je melodija vedno ista. V resnici jih je več, le da je ena pogostejša in udomačena v raznih krajih npr. na Notranjskem, Dolenjskem, Štajerskem, Koroškem i. dr. (prim. VIII).

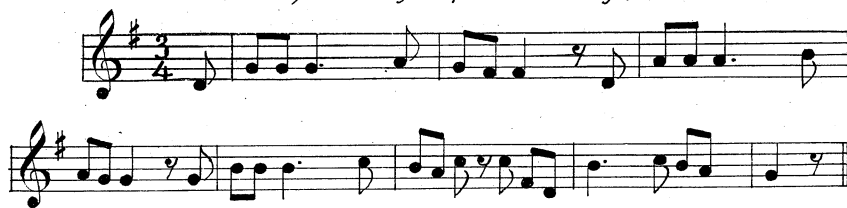
GNI M 24.520, *Dobec n. Cerknico (notr.)*



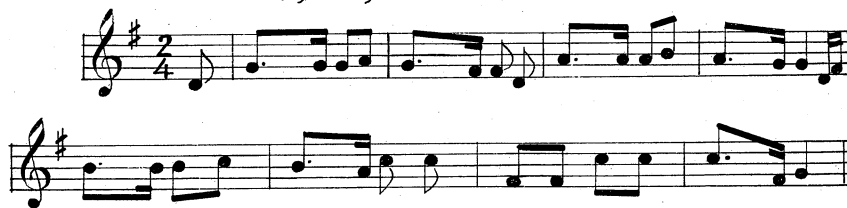
GNI M 23.420, *Dobropolje (dol.)*



GNI M 22.195, *Podvolovjek p. Lučah (štaj.)*



GNI o 11.687, *Podjuna (kor.)*



Navedeni primeri dokazujejo hkrati dvoje nasprotujočih si dejstev: 1. da pojo pri nas večkrat različna besedila na isto melodijo, če se metro-ritmična obrazca besedila in melodije ujemata in 2. da je za nekatere pesmi značilna prav določena melodija, ne glede na pokrajinsko pripadnost zapisov, čeprav spet ni res, da bi imela neka pesem samo eno melodijo. Ljudski pevec ni skladatelj, ki bi iskal besedilu vsebinsko prikladen glasbeni izraz. Zadostuje mu, da najde napev, po katerem je mogoče pesem peti brez večje sile.

Motil bi se torej, kdor bi mislil, da je navodilo »vti vishi kakor...« nedvoumno in da zadostuje za ugotovitev melodije, po kateri naj bi peli novo besedilo iz kakšne starejše pesmarice. Še malo ne! To navodilo lahko imamo prav za simbol variabilnosti, ki daje ljudski pesmi poseben čar in dela etnomuzikologijo zanimivo.

SUMMARY

In the majority of older Slovene song books, only the texts are published and a note added stating that the poem is to be sung to the tune of some other well known song. The publishers have availed themselves of the fact that in folk-songs text and melody are not inseparable but are at times interchangeable. (Example I)

It appears that the exchange of two melodies sometimes depends on similarities in the beginnings of their respective texts. (Ex. II), provided they are based on the same metric pattern or that their text is such that the metre can be interpreted in various ways according to the peculiarities of the Slovene language, in which the accent is mobile. (Ex. III). Under the same conditions, one melody can be used for songs having different contents and functions, whether they come from the same region or from different regions, with corresponding variations. (Ex. IV—VI) In answer to the question whether any given song has its own particular melody, three songs are quoted, each with its most characteristic melody, which is found linked to the same text even in places that are geographically widely separated. (Ex. VII—VIII).

PREŠEREN V GLASBI

Štefka Bulovec

Notno gradivo od 1846 do 1963 sem razdelila na tri oddelke: I. Glasbeni zborniki, II. Prešernove pesmi, III. Skladbe v proslavo Prešerna.

Glasbeni zborniki obsegajo samo uglasbene Prešernove pesmi. Obdelani so tako kot običajne knjige. Dodajam jim vsebino, poročila in ocene. Razvrščeni so v kronološkem redu.

Prešernove pesmi so urejene abecedno po naslovih ali pa po prvem verzu, kakor je to določil že Prešeren sam. Če je dal glasbenik svoji skladbi drugačen naslov, ga vodim kot kazalko. Pod naslovom pesmi so zbrani vsi skladatelji, ki so pesem glasbeno obdelali in vse skladbe nanjo. Navajam jih časovno po prvi objavi oziroma po času uglasbitve ter